

Реконструкція ліберально–ідеалістичної парадигми на теоретико–методологічному рівні

Проаналізовано витoki, теоретичне обґрунтування та методологічні засади ліберального ідеалізму у Британії наприкінці XIX – початку XX ст. Встановлено вплив ліберально–ідеалістичної парадигми на британських істориків та гуманітаріїв широкого профілю.

Ключові слова: ліберальний ідеалізм, інтернаціоналізм, парадигма, суспільствознавство.

Глобалізаційні процеси, характерні для новітнього етапу світової історії, не можуть залишатися непоміченими для слугителя Клію. Необхідність осмислення процесів інтернаціоналізації світової історії, помічених ще з часів Європейського Просвітництва, невпинно штовхають історика протягом XIX – початку XXI ст. до пошуків універсальної методології та вироблення гносеологічних моделей її пізнання. Саме такий процес методологічних інновацій спіткав спільноту традиційно зорієнтованих на лібералізм британських гуманітаріїв після ознайомлення із континентальним ідеалізмом у пізно-вікторіанську добу, що призвело до появи на початку XX ст. ліберально–ідеалістичної парадигми, як способу теоретизації над проблемами минулої і сучасної історії.

З початком процесу реконструкції ліберального ідеалізму у західній історіографії точаться дискусії з цього приводу. Дослідників даної проблематики можна розділити умовно на три категорії: до першої категорії можна віднести праці, написані переважно у 90–ті роки XX ст. теоретиками міжнародних відносин, в яких заперечується наявність ідеалістичної парадигми у міжвоєнний період, яка нібито була сконструйована і розкритикована у довоєнний період прихильниками політичного реалізму (Г.Моргентау, Г.Герц) з метою легалізації власних епістеміологічних засобів пізнання природи та історії міжнародних відносин [4, с.291–308; 20, с.65–82; 28, с.33–51]. До іншої категорії належать дослідники, які після проведених досліджень схильні вважати ліберальний ідеалізм напівправдою або узагальнюючим лейбелом, що об'єднує різноманітні дискурси у межах англо–саксонської соціогуманітаристики із приводу актуальних проблем історії сучасності [27; 29]. На кінець, третя група дослідників свідомо виокремлює ліберально–ідеалістичну парадигму, ідентифікуючи її ознаки та представників [19; 21]. На сучасному етапі до розробки даної проблематики долучаються представники історії, філософії, культурної антропології, соціальної психології тощо (Ю.Степлтон, Ф.Гале, Т.Мур, Дж.Морфілд), дослідження яких сприяють дослідженню ліберального ідеалізму.

Однак, реконструкція даної парадигми є немислимою без з'ясування її епістеміологічних основ. Як і будь–який інший сегмент соціогуманітаристики, ліберально–ідеалістичне трактування історії сучасності має свої філософські витoki та потребує теоретико–методологічного обґрунтування.

Одним з перших, хто здійснив ретроспекцію у становленні даної системи поглядів, був Е.Карр, який вбачав причини її виникнення у кінці XVIII – на поч. XIX ст., тобто з часу зародження політичної економії та класичного лібералізму. Цей британський історик говорить про появу вкінці XVIII ст. такого поняття, як «ліберальна справедливість» («laissez-faire»), популяризатором якого був батько політичної економії А.Сміт. На протязі XIX ст. британські теоретики лібералізму Г.Спенсер, Дж.С. Мілль та інші взяли на озброєння еволюційну теорію Ч.Дарвіна, перетворивши її на соціальний дарвінізм. Подібне нововведення «дозволило філософії «ліберальної справедливості» пристосуватися до нових реалій і нових систем мислення» [9, с.45]. Як пише Е.Карр, такий погляд є англо–саксонського походження [9, с.49]. Таким чином, цей вчений появу «утопічного напрямку» вбачає, як наслідок еволюції доктрини гармонії інтересів, і прагнення англо–саксонських інтелектуалів шляхом закликів до кооперації і популяризації пацифізму зафіксувати статус–кво Британії на початку XX ст., як однієї із домінуючих країн у світі.

Треба відзначити, що, по–перше, Е.Карр тенденційно розглядає британську ліберальну традицію XIX ст., представники якої Р.Кобден та Дж.Ст. Мілль найбільшою

мірою вплинули на ліберально-ідеалістичну традицію першої половини ХХ ст. Як відзначав Дж.Гобсон у праці «Річард Кобден. Міжнародна людина», цим вікторіанським лібералом значною мірою «були засуджені протекціоністські тарифи, як і інші перепони у торгівлі... тому що вони втручалися у вільні та дружні відносини між різними націями» [14,с.11].

Лібералізм Р.Кобдена (так званий кобденізм) побудований, значною мірою, на індивідуальному утилітаризмі, що передбачало економічне зростання та процвітання кожного індивіда, критику колоніалізму та принцип невтручання. На початку ХХ ст. ці ідеї були пристосовані «новими лібералами» до нових історичних реалій, що призвело до трансформації індивідуального утилітаризму на колективістський, критика колоніалізму набула більших масштабів і перетворилася на критику імперіалізму.

Широко віталися на початку ХХ століття ідеї Дж.Мілля з приводу федералізму [26,с.61]. На думку цього мислителя, «інтелект, переконання та знання були базисом для людського прогресу [7,с.23]. Але, якщо він усередині ХІХ ст. мав на увазі федеральні тенденції у межах Британської імперії, то відтепер історики сучасності вітали принцип федералізму на інтернаціональному рівні. З приводу цього виникає питання, які наукові фактори пояснюють когнітивний переворот, що призвів до виникнення таких феноменів у політичному та науковому житті Британії, як «ліберальний інтернаціоналізм», «новий лібералізм», «соціальний лібералізм», ліберальний ідеалізм» тощо. У значній мірі, це пов'язано із таким феноменом у британській філософії, як «ідеалізм» (Д.Бучер, Е.Вінсент) [6,с.1] або «ідеалістичний лібералізм» (Дж.Морфілд) [19,с.25], що виник на підставі розгляду континентальної ідеалістичної традиції та класичного острівного лібералізму академічною спільнотою оксфордських філософів.

Як відзначив Т.Саркка, британський ідеалізм може бути осмислений, як один з елементів прогресивного руху у ідеології, філософії, економіці, науці та політиці у Британії кінця ХІХ – поч. ХХ ст., який створював сприятливу атмосферу у дослідженні соціальних проблем [26,с.67]. Інші дослідники Д.Бучер та Е.Вінсент відзначили, що британський ідеалізм був відкритий для конструктивного діалогу з іншими радикальними ідеологіями того періоду [6,с.3].

Однією із прерогатив британського ідеалізму була широка можливість експлікації його принципів на практиці. Ідеалісти показали єдність теорії та практики, а також продемонстрували актуальність соціальної філософії при розгляді проблем сучасності. З філософської точки зору, головною метою для ідеалістичних лібералів Оксфорда на межі ХІХ–ХХ ст. було осмислення спрямованості історичного процесу, про що говорилося І.Кантом, та шляху до колективістської ліберальної спільноти із врахуванням гегелівського вчення про дух. Як відзначили Т.Мур та Дж.Волтер, вони були переконані у тому, що будь-яке суспільство є схильним до моральних принципів, а тому для досягнення загального блага було достатньо перебороти партикуляристські інтереси і зробити можливим поступ прогресу [18,с.7–8]. Таким чином, британський ідеалізм неминуче звертався до аналізу спадщини класиків німецького ідеалізму ХІХ ст. Також зверталася увага на наукову спадщину італійського ідеаліста Б.Кроче [23,с.119]. Особливо, цей вплив Б.Кроче на британську історичну науку прослідковується, згідно з Е.Карром, у 20–ті роки ХХ ст. [10,с.20].

Хоча безпосереднього впливу філософських поглядів І.Канта на представників ліберально-ідеалістичного напрямку ми не знаходимо, однак всі вони приділяють значну увагу питанню, сформованому раніше цим представником німецького ідеалізму, а саме проблемі спрямованості історичного процесу [21,с.421]. І.Кант бачив історію, як процес поглибленої інтеграції між державами, і вважав, що не можливо вивчати ні відносини між країнами, ні специфіку поведіння певної держави окремо одна від одної [12,с.1157]. Серед представників ліберально-ідеалістичного напрямку Д.Мітрані проводить паралель між поглядами британських лібералів на проблеми сучасності та ідеями перманентного історичного процесу Е.Канта. Так, у праці «Прогрес міжнародного уряду» цей науковець писав: «Якщо моя інтерпретація є коректною, то у міжнародній сфері наша проблема є пристосувати національні погляди до неухильних проблем цивілізованого життя. Ця проблема вже піднімалася Кантом у його нарисі про вічний мир» [17,с.51]. Представник ідеалістичної школи у британській філософії Г.Джонс підмітив ще одну проблему, яку порушив І.Кант. Зокрема, він зазначав, що в

основі «Критики чистого розуму» знаходилася думка, згідно з якою І.Кант визнав індивідуалізм, як такий напрямок вчення, що вичерпав себе [15,с.3]. Для основоположника британського ідеалізму у соціальній філософії Т.Гріна і його студентів, ортодоксальний лібералізм звертався суто до індивідуалізму, що значною мірою призводило до гіперсуб'єктивізму та нівеляції колективної моралі політичними філософами. У той же час, Т.Грін та його колеги розглядали соціалізм з інтенцією до «редукції індивідуального під контролем суспільства» [8,с.179]. В кінцевому рахунку, вони прагнули у методологічному відношенні створення «золотої середини» між цими альтернативами [19,с.31].

Для досягнення цієї мети, ці вчені вимагали залучення суспільствознавчих студій з метою викоринення індивідуалізму. Тому активно залучалося вчення Г.Гегеля, що допомагало віднаходити об'єктивне добро як на індивідуальному, так і на універсальному рівні. Наприклад, Т.Грін наголошував на існуванні гегелівських «духовних принципів» [22,с.141], а Б.Босанквет – на «світі совісті» [5,с.379]. Оскільки ідеалістичні ліберали виражали думку, що «духовні принципи» здатні надавати індивідуумів рисами інтелігентності та соціальності, то більшість із них віддавали перевагу розуму соціальних відносин перед абстрактним індивідуалізмом. Як писав Т.Грін, людина «у віддаленні від соціальних відносин... не може бути людиною до кінця» [22,с.288].

Однак Т.Грін та його учні не сприйняли роздуми Г.Гегеля про відношення публічного блага і держави, яка, на думку останнього, виступала апогеєм реалізації світового духу. Натомість, вони уникали державницьких концепцій, адже державні інтереси часто були неспівставними із поняттями індивідуального та загального блага, натомість проявляли інтенцію до тиранії. Тому було відкинуто гегелівське бачення держави, як холічної етичної системи. Подібним чином був розкритикований принцип націоналізму, який прослідковувався у європейській континентальній історіографії. Як відзначав сер Дж.Актон, що займав на зламі ХІХ–ХХ ст. посаду професора Нової історії Кембриджського університету, «всесвітня історія, природно, залежить від сил, які не є національними, але є наслідком більш загальних причин» [1,с.138]. Його думку повторяє ліберальний історик А.Тойнбі, згідно з яким «діючі сили історії... взяті у своєму локальному національному прояві не можуть бути правильно зрозумілі, і тому їх потрібно розглядати у масштабах усієї спільноти» [30,с.12].

Інша ідея, яка була піддана аналізу та модифікації ідеалістичними лібералами, була органічна теорія, яка виникла на підставі залучення дарвінізму у соціальні науки Г.Спенсером та іншими лібералами Вікторіанської епохи. Треба відзначити, що ідеї виживання найсильніших соціальних елементів та природного відбору були відкинуті представниками британського ідеалізму. З приводу цього Д.Річчі стверджував у праці «Дарвінізм і політика», що фокусування Г.Спенсером уваги на принципах індивідуальної адаптації відриває людське буття із соціального контексту, і продукує аморальне, індивідуалізуюче бачення суспільства [24,с.13]. Цей раціоналізм був запозичений у філософа Дж.Річчі випусником Оксфорду Дж.Гобсоном, який теж схильний при розгляді історії сучасності протиставляти природничий відбір іншим раціональним формам відбору. Аналогічну позицію зайняв історик і соціолог А.Ціммерн, який назвав твердження «виживання найсильніших» «куриозною, зловісною та сліпою філософією – взятю на озброєння людьми та націями, яким отримують із цього вигоду» [23,с.121].

Хоча соціал–дарвінізм заперечувався, однак у нього було запозичено принцип органічності, який поєднувався із гегелівською ідеєю тотальності світу. Згідно із органічною теорією, соціум, як і світова історія, розглядався, як єдине ціле, функціонування якого залежить від кожного структурного елементу. Це дало змогу першим ліберально–ідеалістичним історикам сучасності Дж.Гобсону та Н.Енджеллу висунути ідею взаємозалежності (interdependence), що проявлялася інтеграції глобальних масштабів.

Зв'язок британських істориків із філософією британського ідеалізму є очевидним. Наприклад, такі гуманітарії, як Г.Муррей, А.Ціммерн, Дж.Гобсон, Дж.Брайс, були випусниками Оксфорда вкінці ХІХ – на початку ХХ ст., що припало на період викладання філософських курсів ідеалістів Д.Річчі, Б.Босанквета та Р.Гріна. Будучи добре ознайомлені із доробками цих філософів, вони значною мірою запозичували методологічні нововведення у своїх наукових доробках, наділяючи предметне поле властивостями інтелігібельності (intelligibility). Як відзначив відомий британський історик Р.С. Коллінгвуд у своїй автобіографії, «школа Гріна випускала у громадське

життя потік випускників, які зберігали переконання, що філософія, особливо філософія, яку вони вивчали у Оксфорді, була важливою справою, і їхнім завданням було реалізувати її на практиці» [11, с.191].

Отже, те що починалося оксфордськими філософами – ідеалістами на зламі століть, як спроба осмислити відповідність гегелівського ідеалізму, вікторіанського лібералізму, соціал–дарвінізму та класичної політекономії сучасним реаліям, переросло у трансформацію класичного лібералізму та континентального ідеалізму, внаслідок чого були трансформовані чи заперечені принципи спекулятивного індивідуалізму, невтручання, природного відбору, державо– та націонентризму тощо. Трансформація гносеологічних прийомів призвела до зміни онтологічних акцентів. Натомість теоретико–методологічне обґрунтування у ліберальних ідеалістів отримали такі поняття, як загальне благо, взаємозалежність, розсудливість, раціональний вибір, федералізм, інтернаціоналізм тощо, які відтепер стали на постійній основі розглядатися, як невід’ємна частина сучасної реальності.

Зміна методологічного інструментарію була пояснена істориком А. Тойнбі наступним чином: «У наш час головним у свідомості суспільства являється осмислення себе, як частини більш широкого універсуму, тоді як особливістю суспільної самосвідомості минулого століття була властивість вважати себе, своє суспільство замкненим універсумом» [30, с.6–7]. Його підтримував Дж.Гуч, згідно з яким «ідеї, ідеали та експерименти зробили поступ глобальним. Цивілізація стала інтернаціональною» [13, с.232].

Результатом такої амальгами здобутків континентального ідеалізму та острівного лібералізму у процесі пізнання сучасної історії британськими суспільствознавцями стала поява ліберально–ідеалістичної парадигми, як способу пояснення соціальної дійсності у її теперішньому та минулому проявах.

Список використаних джерел

1. Acton J. Lectures on Modern History / John Acton. – London: Macmillan and Company, 1906. – 240 p.
2. Ashworth M.L. Did the Realist–Idealist Great Debates Really Happen // International Relations. – 2002. – Т.16, №1. – P.33–51.
3. Hall I. The imperial paradox in liberal international theory // Journal of International Political Theory. – 2008. – Т.4, №1. – P.146–156.
4. Ashworth M.L. Where are the idealists in interwar International Relations? // Review of International Studies. – 2006. – Т.32, №3. – P.291–308.
5. Bosanquet B. Science and Philosophy / Bernard Bosanquet. – New–York: Macmillan, 1927. – 95 p.
6. Boucher D., Vincent A. British Idealism and Political Theory / David Boucher, Andrew Vincent. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000. – 248 p.
7. Butler L. Leonard Woolf and the politics of reason in interwar Britain. A thesis submitted to the Department of History. In conformity with the requirements for the degree of Master of Arts. – K.: Kingston, Queen’s University, 2010. – 88 p.
8. Caird E. The Present State of the Controversy Between Individualism and Socialism / The British idealists / Edited by Boucher D. – C.: Cambridge University Press. – 1997. – P.173–194.
9. Carr E.H. The Twenty year’s crisis 1919–1939: An Introduction to the study of foreign relations / Edward Hallett Carr. – N.–Y., 1962. – 244 p.
10. Carr E.H. What is History? The George Macaulay Trevelyan lectures delivered in the university of Cambridge, January – March 1961 / Edited by R.W. Davies. – N.–Y.: Penguin Books, 1987. – 188 p.
11. Collingwood R.S. An Autobiography / R.G. Collingwood. – Oxford: Oxford University Press, 1980. – 172 p.
12. Doyle W.M. Liberalism and World politics / The American Political Science Review. – 1986. – Т.80, №.4. – P.1151–1169.
13. Gooch G.P. History of our time, 1885–1911 / [edited by H.Fisher, G.Murray, A.Thompson]. –L.: Williams and Norgate, 1913. – 260 c.
14. Hobson A.J. Richard Cobden: The International Man / A.Hobson. – L.: George Allen and Unwin, LTD, 1918. – 415 p.
15. Jones H. The Social Organism / The British idealists / Edited by Boucher D. – C.: Cambridge University Press. – 1997. – P.3–29.
16. Kant I. Kant’s Principles of Politics, including his essay on Perpetual Peace. A contribution to Political Science. / [trans. W.Hastie]. – Edinburgh: Clark, 1891. – Режим доступу: <http://oll.libertyfund.org/simple.php?id=358>
17. Mitrany D. The progress of international government / D.Mitrani. – L: Allen & Unwin, 1933. – 176 p.

18. Moore T., Walter J. The new social order? Australia's contribution to «new liberal» thinking in the interwar period // Refereed paper presented to the Jubilee conference of the Australian Political Studies Association. – Canberra: Australian National University, 2002. – 18 p.

19. Morefield J. Covenants without Swords. Idealist Liberalism and the Spirit of Empire / Jeanne Morefield. – P.: Princeton University Press, 2005. – 253 p.

20. Nicholson M. Realism and utopianism revisited / Eighty Years' Crisis. International Relations 1919–1939 / [edited by Dunne Tim, Cox Michael, Booth Ken. – C: Cambridge University Press, 1998. – P.65–82.

21. Osiander A. Rereading Early Twentieth-Century IR Theory: Idealism Revisited / International Studies Quarterly. – 1998. – №42. – P.409–432.

22. Prolegomena to Ethics. By the late Thomas Green / Edited by A.C. Bradley. – Oxford: Clarendon Press, 1883. – 427 p.

23. Rich P. Reinventing Peace: David Davies, Alfred Zimmern, and Liberal Internationalism in interwar Britain // International Relations. – L.: Sage Publications. – 2002. – T.16, №1. – P.117–133.

24. Ritchie D.G. Darwinism and politics / Ritchie G. David. – L.: Swan Sonnenschein & Co., 1889. – 101 p.

25. Ritchie D.G. Ethical Democracy Evolution and Democracy. 1890 / The British idealists / Edited by Boucher D. – C.: Cambridge University Press. – 1997. – P.68–95.

26. Sarkka T. Hobson's Imperialism. A Study in Late-Victorian Political Thought / Timo Sarkka. – Jyvaskyla: University Jyvaskyla, 2009. – 211 p.

27. Vigneshvaran D., Quirk J. International relations' first great debate: Context and tradition / Australian National University, Department of International Relations Working Papers. – Canberra: RSPAS, 2004 – T.4. – 33 p.

28. Wilson P. The myth of the 'First Great Debate' / Eighty Years' Crisis. International Relations 1919–1939/ [edited by Dunne Tim, Cox Michael, Booth Ken. – C: Cambridge University Press, 1998 – P.1–16.

29. Wilson P. Where are we now in the debate about the first great debate? / International Relations and the First Great Debate / edited by B.Schmidt. – L.: Routledge, 2012. – P.16–33.

30. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории. Сборник / [Пер. с англ. под ред. д.и.н., проф. В.И. Уколовой и к.и.н. Д.Э. Харитоновича]. – М.: Айрис Пресс, 2003. – 592 с.

Ганция Р.Ю. Реконструкция либерально-идеалистической парадигмы на теоретико-методологическом уровне

Проанализированы истоки, теоретическое обоснование и методологические основы либерального идеализма в Британии в конце XIX – начале XX века. Установлено влияние либерально-идеалистической парадигмы на британских историков и гуманистичее широкого профиля.

Ключевые слова: либеральный идеализм, интернационализм, парадигма, обществоведение.

Hantsyan, R. Y. Reconstruction of the liberal-idealistic paradigm on the theoretical and methodological levels

The article analyzes origins, theoretical basis and methodological foundations of liberal idealism in Britain in the late XIX – early XX century. It has been established an influence of the liberal-idealistic paradigm on British historians and humanitarians of a wild specialization.

Key words: liberal idealism, internationalism, paradigm, social science.